

efferatione, et capilli incuria horrorem aquilinum ⁷⁶ A præferente. Proh male tractationis (95)! quem homines perhorrebant. Deus recipiebat (*Exod.* xiv). Contra autem Ægyptius imperator, qui populum Dei aliquando afflictum, diu Domino suo denegatum persecutus, in prælium irruit, post tot documenta plagarum, dissidio ⁷⁷ maris, quod soli populo pervium licebat, revolutis fluctibus perit. Pœnitentiam enim et ministerium ejus exomologesin

(96) abjecerat. Quid ⁷⁸ ergo ultra de istis duabus humanæ salutis quasi ⁷⁹ planeis (97), styli potius negotium quam officium conscientiæ meæ curans ⁸⁰? peccator enim omnium notarum cum sim, nec ulli rei nisi pœnitentiæ natus, non facile possum super illa tacere, quam ipse quoque et stirpis humanæ et offensæ in Dominum princeps Adam exomologesi restitutus (98) in paradisum suum, non tacet.

Variæ lectiones.

⁷⁶ Aquilinum in morem quidam addunt. ⁷⁷ Dissidio Rig. ⁷⁸ Ego Fran. Paris. duobus Fran. ⁷⁹ Pharis Pam. ⁸⁰ Curem? Latin.

Commentarius.

(95) *Pro malæ tractationis* Suspicio Tertullianum scripsisse *maletractationis* dictione unica, cum dicat Turnebus lib. II, cap. 20, quæ mala tractatio a multis dicitur, eam ab Arnobio *maletractatio* dici voce unica lib. IV *adv. gentes*. Apparet autem Arnobium imitatum esse scripta Tertulliani. Apud rhetoras etiam *maletractatio* dicitur unica dictione. Lac.

(96) *Pœnitentiam et ministerium ejus exomol.* Peccatori ad pœnitentiam admissio ministrabatur exomologesis, qua rite peructa, si satis episcopo et

presbyteris et plebi factum fuisse videretur, Ecclesiæ reddebatur. Rig.

(97) *Duabus humanæ salutis quasi planeis.* Alii legunt, *phareis*, sed ab veteribus libris id habeant, an ab ingenio, non tradunt. Illud autem, *quasi planeis*, propius accedit ad hæc veteris scripturæ vestigia, *quasi plane*. Rig.

(98) *Adam exomologesi restitutus.* Hoc contra Tertianum hæreticum; cujus erat hæresis, Adam salutem consequi non potuisse; uti patet ex lib. *de Præscript. adv. hæres.* Pam.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

LIBER

DE PATIENTIA.

ARGUMENTUM.

Tractatus de patientia quem multi a Tertulliano adhucdum catholico circa a. cc conscriptum fuisse existimant, in quam imprimis abiire sententiam doctiss. Tillemontius. D. Cellarius, p. Dominicus Schramm, eximia est multa cum eloquentia adhortatio ad patientiam amplectendam pene dicam ad martyrium sustinendum, haud aliter ac si, cum hæc conscriberet Sepimius, jam-jam nova ingrueret procella, iterumque Christianorum calamitates forent refricandæ. Quidquid ea de re sit ratum habendum, qualisve tempore vel rerum tempestate fuerit hic libellus exaratus, in ea nulla non affertur causa, cur Christiani ad patientiam excitari queant et ab impatientia deterreri. Nempe cum in operis limine, quasi publice stratus, suam auctor imbecillitatem animique impotentiam propalaverit, patientiamque magnis laudibus summatim descripserit, singula perstringit motiva ad eam amplectendam proponenda scilicet: I. Patientiam Dei erga nos, cap. 2. II. Patientiam Christi, 3, 4. III. Natales impatientiæ ac ejus mala in ipso diabolo deprehensa, 5. IV. Fidem patientia probandam, 6. V. Temporalia exinde spreta, 5. VI. Injurias æqua mente latas, 8. VII. Dolorem e suorum amissione temperatum, 9. VIII. Vindictæ cupiditatem extinctam, 10. IX. Irrita jam inimici incitamenta, 11. X. Patientiam virtutum matrem, 13. XI. Viriumque fontem inexhaustum, 14. XII. Exempla patientiæ, demum mercedem et fructum, 14, 15. EDD.

1249 CAPUT PRIMUM

Confiteor ad Dominum Deum, satis timere me,

si non etiam impudenter, de patientia componere ausum, cui præstandæ idoneus omnino non sim ¹,

Variæ lectiones.

¹ Sum Paris.

ut homo nullius boni (1) quando oporteat demonstrationem et commendationem alicujus rei adortos, ipsos prius in administratione ejus rei deprehendi, et constantiam commoneandi² propriæ conversationis auctoritate dirigere, ne dicta factis deficientibus erubescant. Atque utinam erubescere istud remedium ferat, uti pudor non exhibendi quod aliis suggestum imus, exhibendi fiat magisterium! Nisi quod honorum quorundam, sicuti et malorum, intolerabilis magnitudo est, ut, ad capienda et præstanda ea, sola gratia divinæ inspirationis operetur. Nam quod maxime bonum, id **1250** maxime penes Deum, nec alius id quam qui possidet dispensat, ut cuique dignatur. Itaque velut solatium erit disputare super eo quod frui non datur, vice languentium, qui cum vacent a sanitate, de bonis ejus tacere non norunt. Ita miserrimus ego, semper æger caloribus impatientiæ, quam non obtineo patientiæ sanitatem, et suspirem, et invocem, et perorem necesse est, cum recordor, et in meæ imbecillitatis contemplatione digero, bonam fidei valetudinem, et Dominicæ disciplinæ sanitatem, non facile cuiquam, nisi patientia assideat, provenire. Ita proposita Dei rebus est, ut nullum præceptum obire quis, nullum opus Domino complacitum perpetrare extraneus patientiæ possit. Bonum ejus, etiam qui cæci³ vivunt (2) summæ virtutis appellatione honorant⁴. Philosophi **1251** quidem, qui alicujus sapientiæ animalia⁵ deputantur, tantum illi subsignant, et cum inter sese variis sectarum libidinibus et sententiarum æmulationibus

A discordent, solius tamen patientiæ in commune memores, huic uni studiorum suorum commiserint pacem. In eam conspirant, in eam fœderantur, illam⁶ in⁷ affectatione virtutis unanimiter student (3), omnem sapientiam ostentationem de patientia præferunt. Grandæ testimonium ejus est, cum etiam vanas sæculi disciplinas ad laudem et gloriam promovet. Aut nunquid potius injuria, cum divina res in sæcularibus artibus volutatur? Sed viderint illi, quos mox sapientiæ suæ cum sæculo destructæ ac dedecoratæ pudebit.

CAPUT II.

Nobis exercendæ patientiæ auctoritatem, non affectatio⁸ humana (4) caninæ æquanimitatis stupore formata (5), sed vivæ⁹ ac cœlestis disciplinæ (6) divina dispositio delegat¹⁰, Deum ipsum ostendens patientiæ **1252** exemplum. Jam primum¹¹ qui rorem¹² lucis hujus (7) super justos et injustos æqualiter spargit, qui temporum officia, elementorum servitia, totius genituræ tributa dignis simul et indignis patitur¹³ occurrere, sustinens ingrattissimas nationes, ludibria artium et operamannuum suarum adorantes, nomen cum familia¹⁴ ipsius persequentes (8), luxuriam, avaritiam, iniquitatem, malignitatem quotidie insolescentem¹⁵, ut sua sibi patientia detrahat: plures enim Dominum idcirco non credunt, quia sæculo iratum tandiu nesciunt.

CAPUT III.

Et hæc quidem¹⁶ divinæ sapientiæ species, quasi de longinquo fors, ut de supernis, æstimetur. C Quid illa autem quæ inter homines palam in ter-

Variæ lectiones.

² Commendandi *Latin.* ³ Cæca *Rhen. Fran.* ⁴ Honorent *Fran. Paris.* ⁵ Animalis *Wouw. M. S.* ⁶ Illi *Fran. Paris.* ⁷ In *abest. Rigalt.* ⁸ Affectio *Paris.* ⁹ Viva *Paris.* ¹⁰ Dirigat *alii*; diligit *Rhen.* ¹¹ Jun. *ita distinguit, exemplum jam primum*: qui florem, etc. ¹² Florem *Rhen.* ¹³ Patiatur simul occurrere *Paris* ¹⁴ Familiam *Rhen.* nomen Christianum cum familia Christi *Jun.* ¹⁵ Inolescentem *Wouw. M. S. Rig.* ¹⁶ Quidem *abest Paris.*

Commentarius.

(1) *Homo nullius boni.* Ubique fere abjectissime de se loquitur. Sic lib. *de Pœnit.*: « Eam tu peccator mei similis, imo me minor (ego enim præstantiam in delictis meam agnosco), ita invade. » Et lib. II *de Cultu fem.*: « Quod ipsum mihi, utique reprehendendo in omnibus, reprehendere Deus permittat. » Et eod.: « Utinam miserrimus ego, » etc. *RIG.*

(2) *Etiam qui cæci vivunt.* Hæc scriptura est codicis *Ful. Ursini.* In aliis legitur: *Quia cæca vivunt*; quod magis ad genium Tertulliani jure videatur: quemadmodum apud *Juvenalem*:

Qui Curios simulant, et bacchanalia vivunt. *RIG.*

Sic *B. Cyprianus* eodem hellenismo usus est, lib. *de Bono pat.*: « Qui non loquimur magna, sed vivimus, » quasi diceret: *Ὁὐ λαμπρὰ μὲν λέγομεν, ἀλλὰ ζῶμεν*, pro *λαμπρῶς*. *LE PR.*

(3) *Illam student.* Sic habent exemplaria antiqua. *RIG.*

(4) *Non affectatio humanæ.* Sic ex 3 *Mss.* pro *affectio*; nam haud absimiliter *S. Cyprianus*, etiam citante *Rhenano. PAM.*

(5) *Caninæ æquanimitatis stupore formata.* Intellegit cynicam sive Diogenicam tolerantiam. Hunc locum æmulator Tertulliani, *Cyprianus* affert, lib.

de Bono pat. RHEN.

— *Stupore formata.* Nam scilicet *Diogenis* patientia stupori belluino propior, quam humanæ tolerantia. *LAC.*

(6) *Sed vivæ ac cœlestis disciplinæ, etc.* Pro *diligat* aliquando nobis scribendum esse visum est *dirigat*; nunc in *delegat* mutavimus: non male, ut putamus. Est *delegare* injungere sive committere aliquid: sic lib. II *adv. Marc. RHEN.*

(7) *Qui rorem lucis hujus.* Et hunc locum suaviter edisserit *Cyprianus*, lib. cit. *de Bon. Pat. RHEN.* Alii, ut *La Cerda*, leger. *florem.* — « *Florem lucis.* Flos de luce est ignis. *Lucr. lib. IV: Florentia lumina flammis*; et lib. I: *Flammai fulserunt flore.* *Stat. lib. I Theb.: Arcano florentes, lumine postes.* *Tertull. Apolog. II: Lumina floruisse.* *Joan. Chrys. hom. 10 ad. Pop. Ant.: Τὰ ποικίλα τῶν ἀστρῶν ἀνθη, astrorum varii flores.* Plura his ego dicebam in lib. VII *Æneid.* In *mss.* est *rorem lucis*, fortasse quia *spargit*; sed nihil muto. » *LAC.*

(8) *Nomen cum familia ipsius persequentes.* Reddam libens quod *Rhenanus* edidit, et exemplaria *mss.* comprobant: « *Nomen, familiam ipsius persequentes.* » *Nomen* autem dicit *Christianum*, et familiam ipsius, scilicet *Christi*, hoc est *Christianos.* *RIG.*

ris quodammodo manu apprehensa est? Nasci ¹⁷ se Deus in utero patitur matris, et exspectat, natus adolescere sustinet, et adultus non gestit agnosci, sed contumeliosus insuper sibi est (9), et a servo suo tingitur ¹⁸, et **1253** tentatoris congressus solis verbis repellit (10), cum ¹⁹ de Domino fit ²⁰ magister, docens hominem evadere ad salutem (11) ²¹, scilicet veniam offensæ patientiæ ²² eruditus, non contendit, non reclamavit, nec quisquam in plateis vocem ejus audivit, arundinem

A quassatam non fregit, linum fumigans non restinxit (*Isa. XLII*). Nec enim mentitus fuerat propheta, imo ipsius Dei contestatio, Spiritum suum in Filio cum tota patientiâ collocantis (*Joan. XIII. Matth. IX, Luc. IX, Luc. XVII, Matth. XIV, Matth. XXVI, Isa. LIII, Matth. XXIX, Joan. XVIII, Matth. XXV, Matth. XXVII, Marc. XV, Luc. XXIII, Joan. XIX*). Nullum volentem sibi adhærere non suscepit; nullius mensam tectumve despexit: aquam ²³ ipse lavandis discipulorum pedibus ministravit (12). Non

Variæ lectiones.

¹⁷ Christus se patitur concipi, exspectabat naturæ lege in utero dum nascatur et veniat in hanc lucem. Contumeliosus insuper sibi est, fabrili ministerio, ut est apud Marcum. Jun. ¹⁸ Tingitur Franeq. ¹⁹ Tum Latin. ²⁰ Sit Fran. ²¹ Cod. Divionensis, docens hominem evadere mortem absolutam (cod. Pithæi: absolutem), scilicet veniam offensæ patientiæ eruditus. Cod. Ursini: doc. hom. ev. mortem absolutæ scilicet veniam, etc. Tres. Vaticani affirmante Pamelio. et ed. Franeq.: doc. hom. ev. mortem, ob salutem scilicet venire offensæ patientiæ eruditus. Rhen.: doc. hom. ev. mortem, absolute scilicet veniam offensæ patientiæ eruditus. Rigalt. et Seml. v. mortem ejecerunt. ²² Les 42, 2, 3. Leopold legere maluit: mortem ad salutem etc. ²³ Atquin Fran. Paris.

Commentarius.

(9) Sed contumeliosus insuper sibi est. Facie per deformitatem obnoxia probris et conviciis. Sic, lib. de Pallio, oris contumeliam dixit, pro deformitate vultus. Et lib. adv. Jud. « Christum fuisse dicit ne ad aspectu quidem honestum. » Et lib. III adversus Marcionem: « Quodcunque illud corpusculum sit, quoniam habitum, et quoniam conspectum fuit; si inglorius, si ignobilis, meus erit Christus: talis enim habitu et aspectu annuntiabatur. » Nempe hæc apud Isaiam verba: Vidimus eum, et non habebat speciem, neque decorem, non de tempore tantum passionis, sed de nativa corporis conformatione Septimius accipi voluit, ut præ deformitate factus ad contumelias videretur, adeoque ait ipsum sibi fuisse contumeliosum. Et lib. de Carn. Chr.: « Adeo nec humanæ honestatis corpus fuit. Tacentibus apud nos quoque prophetis de ignobili aspectu ejus, ipsæ passiones, ipsæ contumeliæ loquuntur; passiones quidem, humanam carnem; contumeliæ vero, inhonestam. An ausus esset aliquis ungue summo perstringere corpus novum? sputaminibus contaminare faciem, nisi merentem? » Qui servili supplicio cruciandus pro nobis venerat, formam quoque servi susceperat, non εἶδος ἀξιον τυραννίδος. Origenes lib. VI contra Celsum: Ὁμολογοῦμένως τοίνυν γέγραπται τὰ περὶ τοῦ δυσειδὲς γεγονέναι τοῦ Ἰησοῦ σῶμα, κ. τ. λ. Augustinus, in Ps. XLIII: « Ut homo, non habebat speciem neque decorem; sed speciosus forma, ex eo quod est præ filiis hominum. » Et in Psal. CXVIII: « Et ipse Sponsus, non carne, sed virtute formosus. » In Ps. CXXVII: « Sponsus est ille, quo nihil est pulchrius, qui quasi fœdus apparuit inter manus persequentium; de quo paulo ante dicebat Isaias: Et vidimus eum, et non habebat speciem, neque decorem. Ergo sponsus noster fœdus est? Absit. Quomodo enim illum virgines amarent, quæ in terra maritos non quæsierunt? Ergo persequentibus fœdus apparuit. Et nisi eum D fœdum putarent, non insilirent, non flagellis cæderent, non spints coronarent, non sputis inhonestarent; sed quia fœdus illis apparebat, fecerunt illi ista; non enim habebant oculos unde Christus pulcher videretur, » etc. Denique Septimius noster, lib. III adv. Marcionem, Davidicum illud, Speciosus forma præ filiis hominum, explicans ait: « Nam, et si tempestivus decore, apud David, supra filios hominum; sed in allegorico illo statu gratiæ spiritalis eum accingitur ensem sermonis, qui vere species, et decor, et gloria ipsius est. Cæterum habitu incorporali, apud eundem prophetam,

B vermis etiam, et non homo, ignominia hominis et nullificamen populi. » Virum eximiæ pietatis et doctrinæ Jacobum Sirmundum audivi narrantem, se vidisse numisma vetus æreum, cusum (ut ipse arbitrabatur) sub Constantino: sculptura faciem exhibebat satis deformem et horridam, et in altera parte, templum cum inscriptione: ANACTACIC, quæ vix alium indicare videatur, quam Christum, qui templum, hoc est corpus suum, morte destructum ac dissolutum, tertia die restituit, vita resumpta. Itaque haud mediocriter aberrant qui vultum Christi esse aiunt, quem Fulvius Ursinus T. Quinctio Flaminio tribuit (*Imag. illustr. 126*). Qua de re est cap. 1, lib. I, Variar. lectionum Jani Rutgersii. Ad Dominici vultus tristitiam pertinere videtur, quod, apud Joannem, Judæi ætatem Christi quasi ad quinquagesimum annum vergentem denotant: in facie nimirum indecora, confusis ipsa deformitate lineamentis, multo plures quam haberet annos computabant. Rig.

(10) Tentatoris congressus solis verbis repellit. Corruptum prava distinctione locum sic facile restituemus: « Et tentatoris congressus solis verbis repellit, cum de domino fit magister, docens hominem evadere ad salutem scilicet veniam offensæ patientiæ eruditus. Non contendit, non reclamavit, » etc. Satanam tentantem Christus repulit solis verbis, et quidem ex Scriptura citatis. Poterat Dominus viribus divinis et nutu ad ima tartari detrudere; sed maluit magistrum agere, et Scripturas calumniose citantem simplici Scripturarum veritate confutare. Subinde autem Tertullianus occasionem dicti illius: « De domino fit magister, » ab Satana ad hominem transtulit, continuoque adjecit, « docens hominem evadere ad salutem. » Sic ubique solet hujusmodi occasiones captare. Rig.

(11) Docens hominem evadere ad salutem. Hic plurima veterum librorum inter sese discordia. Antiquissimus P. Pithæi: « Docens hominem evadere mortem absolutam; scilicet veniam offensæ patientiæ eruditus. » Codex Divionensis: « Docens hominem evadere mortem absolutam; scilicet veniam offensæ patientiæ eruditus. » Ursini: « Docens hominem evadere mortem; ad solitæ scilicet veniam offensæ patientiæ eruditus. » Tres Vaticani, Pamelio affirmante: « Docens hominem evadere mortem, ob salutem scilicet venire offensæ patientiæ eruditus. » Rhenanus edidit: « Docens hominem evadere mortem, absolute scilicet veniam offensæ patientiæ eruditus, » Rig.

(12) Aquam ipse lavandis discipulorum pedibus

peccatores, non Publicanos aspernatus est. Non illi saltem ²⁴ civitati quæ cum recipere noluerat. iratus est, cum etiam discipuli tam contumelioso oppido cœlestes ignes representari voluissent. Ingratos curavit, insidiatoribus cessit. Parum hoc, si non etiam proditorem suum secum habuit, nec constanter ²⁵ denotavit. Cum vero traditur, cum adducitur ut pecus ad victimam, sic enim non magis aperit os, quam agnus sub tondentis potestate, ille, cui legiones angelorum, si voluisset, uno dicto de cœlis adfuissent, ne **1254** unius quidem discentis ²⁶ gladium ultorem ²⁷ probavit. Patientia Domini in Malcho vulnerata est. Itaque et gladii opera maledixit in posterum, et sanitatis restitutione ei, quem non ipse vexaverat, satisfecit, per ²⁸ patientiam, misericordiæ matrem. Taceo quod figitur, in hoc enim venerat. Numquid tamen subeundæ morti etiam contumeliis opus fuerat? Sed saginari voluptate patientiæ discessurus volebat. Despuitur, verberatur, deridetur, fœdis vestitur, fœdioribus coronatur. Mira æquanimitatis fides. Qui in hominis figura proposuerat latere, nihil de impatientia hominis imitatus est. Hinc vel maxime. Pharisei, Dominum agnoscere debuistis: patientiam hujusmodi nemo hominum perpetraret. Talia tantaque documenta, quorum magnitudo penes nationes quidem detrectatio fidei est, penes nos vero ratio et structio ²⁹, satis aperte, non sermonibus modo in præcipiendo, sed etiam passionibus Domini ³⁰ sustinendo, probant his, quibus credere datum est, patientiam Dei esse naturam (13), effectum et præstantiam ingenitæ cujusdam proprietatis.

CAPUT IV.

Igitur si probos quosque servos et bonæ mentis pro ingenio dominico conversari videmus (siqui-

Variæ lectiones.

²⁴ Saltem Fran. Paris. ²⁵ Instanter Jun. ²⁶ Educentis Rhen. Fran. Paris. ²⁷ In ultorem Fran. Paris. ²⁸ Proh Rhen. ²⁹ Instructio alii. ³⁰ In add. Jun. passionibus in sustinendo Rig. ³¹ Obsequi Rigalt. ³² Secundum Dominum morigeros Pamelius legit ex 3 Vaticanis. ³³ Non abest Fran. Paris. ³⁴ Obluctatur Rigalt. ³⁵ Latere Fran. Paris. ³⁶ Constituta Fran. Paris. in præscriptionis compendio de patientia constitutum est Rigali.

Commentarius.

ministravit. Plocuit hæc scriptura codicis Ursini, quia sic etiam, lib. de baptismo, « Aquam discen- tibus ministrat. » Et tamen possit, nec sine ratione, defendi quod in Pithœano legitur, « Atquin ipse lavandis, » etc. Nam hic de ministerio tantum, illic de aqua sermo est. Rig.

(13) Patientiam Dei esse naturam. Nam, ut ait Augustinus, etiam infirmitas Dei fuit ex potestate (lib. xiv De Civit., Dei, cap. 9). Rig.

(14) Non in compede aut pileo. Compedes servitutis notæ erant, ut pileus libertatis. Unde Bruti numisma pileo duobusque pugionibus insignitum, quibus restitutam a se patriæ libertatem significabat. Mitto hic dicere Anacharsin Scytham, adeoque servum, πῖλον assumpsisse in gymnasiis. LE PR.

(15) Servitute subnixis. Hoc est, servis multo conatu et nisu allaborantibus. Auctor poematum adversus Macionem, Poem. III :

Maluit afflictus populi portare labores
Subnixa cervice...

A dem **1255** artificium promerendi obsequium est, obsequii ³¹ vero disciplina, morigera subjectio est, quanto magis nos secundum Dominum moratos ³² inveniri oportet ! Servos scilicet Dei vivi, cujus iudicium in suos, non in compede aut pileo (14) vertitur, sed in æternitate, aut pœnæ, aut salutis. Cui severitati declinandæ, vel liberalitati invitandæ, tanta obsequii diligentia opus est, quanta sunt ipsa, quæ aut severitas comminatur, aut liberalitas pollicetur. Et tamen nos non de hominibus modo servitute subnixis (15), vel quolibet alio jure debitoribus obsequii, verum etiam de pecudibus, etiam de bestiis obedientiam exprimimus, intelligentes usibus nostris eas a Domino provisas (16) traditasque. Meliora ergo nobis erunt in obsequii disciplina, quæ nobis Deus subdit ? Agnoscunt denique quæ obediunt, nos. Cui soli subditi sumus, Domino scilicet auscultare dubitamus ? At quam injustum est, quam etiam ingratum, quod per alterius indulgentiam de aliis consequaris, idem illi per quem consequeris, ne temetipso non rependere ! Neo pluribus de obsequii exhibitione, debita a nobis Domino Deo. Satis enim agnitio Dei, quid sibi incumbat, intelligit. Ne tamen ut extraneum de obsequio videamur interjecisse, ipsum quoque obsequium de patientia trahitur. Nunquam impatiens obsequitur, aut patiens quis non ³³ oblectatur ³⁴. Quam ergo Dominus omnium bonorum et demonstrator et acceptor Deus in semetipso circumtulit, quis de bono ejus late ³⁵ retractet (17) ? **1256** Cui item dubium sit omne bonum, quia ad Deum pertineat, pertinentibus ad Deum tota mente sectandum ? Per quæ in expedito (18) et quasi in præscriptionis compendio (19) et commendatio et exhortatio de patientia constituta ³⁶ est.

Et,

Pro patria quæ belligero subnixa labori. Rig.

(16) Usibus nostris a Domino provisas. Alludit ad illud Gen. 1 : Dominamini piscibus maris, etc. ; item quod est Gen. ix : Terror et tremor vester sit super omnia animantia, etc. PAM.

(17) Quis de bono ejus late retractet ? Quis de bono ejus satis unquam dixerit ! Retractare, apud Tertullianum est, tractare, disputare, disserere, At in omnibus antiquis exemplaribus legitur : « Quis de bono ejus latere tractet ? » Nec debuit mutari. Nam et commode explicari potest : Quis de bono ejus latere aut reticere apud se cogitet ? Rig.

(18) Per quæ in expedito. Phrasis jurisconsultorum in expedito esse. Hinc illud Ulpiani I, si dubitet, ff. de fidejuss. : « Cum numeratio totius debiti non sit in expedito. » Similiter et illud : « In præscriptionis compendio. » PAM.

(19) In præscriptionis compendio. Præscribo in

CAPUT V.

Verumtamen procedere disputationem de necessariis fidel non est otiosum, quia nec infructuosum. Loquacitas in ædificatione nulla turpis, si quando turpis. Itaque si de aliquo bono sermo est, res postulat, contrarium quoque boni recensere. Quid enim sectandum sit, magis illuminabis (20), si quod vitandum sit proinde digesseris. Consideremus igitur de impatientia: an sicut patientia in Deo, ita adversaria ejus in adversario nostro nata atque comperta sit; ut ex isto appareat, quam principaliter fidei adversetur. Nam quod ab æmulo Dei conceptum est, utique non est amicum Dei rebus. Eadem discordia est rerum, quæ et auctorum. Porro cum Deus optimus, diabolus e contrario pessimus; ipsa sui diversitate testantur, neutrum alteri facere³⁷, ut nobis non magis a malo aliquid boni, quam a bono aliquid mali dictum³⁸ videri possit. Igitur natales impatientiæ (21) in ipso diabolo deprehendo, jam tunc cum Dominum Deum universa opera quæ fecisset, imagini suæ, id est homini subjecisse impatienter tulit (*Gen. III*). Nec enim doluisset, si sustinisset; nec invidisset homini, si non doluisset. Adeo³⁹ decepiteum, quia inviderat: inviderat **1257** autem, quia doluerat. Doluerat, quia patienter utique non tulerat. Quid primum fuerit ille angelus perditionis, malus an⁴⁰ impatiens, contemno quærere; palam cum sit, impatientiam

A cum malitia, aut malitiam ab impatientia auspicatam, deinceps inter se conspirasse, et individuas in uno patris sinu adolevisse. Atenim quam primus senserat, per quem delinquere intraverat⁴², de suo experimento quid ad peccandum adjuveret⁴² structus⁴³ eandem impingendo in crimen homini advocavit: conventa statim illi mulier, non temere dixerim per colloquium ipsum ejus afflata est spiritu impatientia infecto, usque adeo⁴⁴ nunquam omnino peccasset, si in⁴⁵ divino interdicto patientiam perservasset⁴⁶. Quid quod non sustinuit sola conventa; sed apud Adam nondum maritum, nondum aures sibi debentem (22) impatiens etiam tacendi est, ac⁴⁷ traducem illum ejus, quod a malo hauserat (23), facit⁴⁸. Perit igitur et alius homo per impatientiam alterius; perit mox et ipse per impatientiam suam utrobique commissam: et circa Dei præmonitionem, et circa diaboli circumscriptionem (24), illam servare, hanc refutare non sustinens. Hinc prima judicii, unde delicti origo; hinc Deus irasci exorsus, unde offendere homo inductus. Inde in Deo prima patientia, unde indignatio prima. Qui tunc maledictione sola contentus, ab animadversionis impetu in diabolo temperavit. Aut quod crimen ante istud⁴⁹ impatientiæ admissum homini imputatur? Innocens erat, et Deo de proximo amicus, et paradisi colonus. At ubi semel succidit⁵⁰ impati-

Variæ lectiones.

³⁷ Favere *Wouwer. MS.* ³⁸ Editum *Fran. Paris. Rigalt.* ³⁹ Ideo. ⁴⁰ An abest *Rigalt.* ⁴¹ Per quam primus deliquerat *Rhen.* primus delinquere intraverat *Cod. Pithæi.* ⁴² Adjutaret *Fran. Paris. Wouw. MS.* ⁴³ Instructus *Wouw. MS.* ⁴⁴ Adeo ut numquam *Wouw. MS.* ⁴⁵ In abest *Fran. Paris. Rigalt.* ⁴⁶ Præservasset *Fran. Rhen.* ⁴⁷ Ad Seml. ⁴⁸ Facit? *Lat. Jun. et deest Wouw. MS.* ⁴⁹ Aut quod crimen ante istud *Jun.* Quod crimen *Ciac. Ciac.* ⁵⁰ Semel succubuit alii, *Jun. non probat.*

Commentarius.

jure triplicem habet significationem, et omnes Tertulliano convenire possunt. Prima, præscribere est præfinire, ut præscriptum a testatore tempus, il est præfinitum. Ergo, cum Deus tanti fecerit hanc virtutem habes compendiose præscriptum præfinitumque quid sentire de illa debeas. Altera significatio est, qua quis post rei alienæ usucapionem contra omnem litis intentionem, sibi hoc unico verbo consulit; itaque qui præscripsit, elidit, adimitque omnem actionem contra se, et litem quamcumque internecat. Quid ergo hoc verbo compendiosius? Igitur habes compendium, quo impugnantes patientiam elidas, si tantum dicas, *Domini est virtus*: quo verbo omnem actionem adimes, non aliter atque illi qui præscripsere. Tertia et propria est: nam præscriptio in jure est exceptio, et præscribere est excipere, aut exceptionem opponere, et actorem excludere; hoc sensu qui se judicio defendit, et crimen in adversarium transfert, cum illud refellit, dicitur adversario suo præscribere. Ergo habes compendium, quo præscribas tuis adversariis. Quod hoc compendium? Virtus est Dei, eam Deus magni habet, Deus in semetipso circumtulit. *LAC.*

(20) *Magis illuminabis.* Vere spectat ad illuminationes rhetorum. Itaque non audio illos, qui de baptismo nescio quid fingunt. Scio baptismum illuminationem dici, teste etiam Paulo; sed hic augurari aliquid de baptismo, insulsum est. *LAC.*

(21) *Natales impatientiæ.* Appellat impatientiæ natales, originem sive initium impatientiæ. Sic

C lib. 1 *adv. Marc.* « Natales agnitionis » dixit; et lib. *de Pallio*, « Natales mundi. » *RHEN.*

(22) *Nondum aures sibi debentem.* Alludit ad conjugum inter ipsos debita, quæ bona fide exsolvi etiam Apostolus voluit; ita ut aures debeat conjux conjugii appellanti poscentique. *RIG.*

(23) *Ac traducem illum ejus quod a malo hauserat, facit.* In antiquis exemplaribus legitur, *ad traducem ad illum.* Quod etsi vitio non caret, tamen ostendit quid sincerum haberi debeat: « Ad traducem illum ejus quod a malo hauserat, facit. » Evam, inquit, solam convenerat Satanæ; solam afflaverat spiritu impatientia infecto. At illa, impatiens etiam tacendi, pravam Satanæ suggestionem transfudit in suum Adam. Itaque ipsa fuit peccati tradux in Adam, exindeque illum fecit ejusdem peccati ad traducem, hoc est, administrum et collegam traducendo in communem prosapiam peccato. *RIG.*

(24) *Et circa diaboli circumscriptionem.* Decoptionem intelligit, qua diabolus Evam circumvennerat: hanc refutare debebat Adam. Circumscribere decipere significat. Et Ciceroni *circumscribere senatum*, est auctoritate senatum privare, tracta a fabris aut chirurgis metaphora, qui quæ præcisuri sunt, prius circumscribunt. Et revara primi parentes nostri a diabolo sunt circumscripti, cujus astu de paradiso sunt ejecti atque exsilio damnati, omni jure possessionis sibi adempto. *RHEN.*

tiæ, desivit ⁵¹ Deo sapere, desivit cœlestia sustinere posse. Exinde homo terræ datus (25), et ab oculis Dei ejectus, facile usurpari ⁵² ab impatientia cœpit (26) in omne quod Deum offenderet. **1258** Nam statim illa semine diaboli concepta, malitiæ fecunditate, iram ⁵³ filium procreavit, editum suis artibus erudiit ⁵⁴. Quod enim ⁵⁵ ipsum Adam et Evam morti immerserat, docuit et filium ab homicidio incipere (*Gen. iv*). Frustra istud impatientiæ adscripserim, si Cain ille primus homicida, et primus fraticida, oblationes suas a Domino ⁵⁶ recusatas æquanimiter nec impatienter tulit, si iratus fratri suo non est, si nomen denique interemit. Cum ergo nec occidere potuerit, nisi iratus, nec irasci, nisi impatiens : demonstrat quod per iram gessit ad eam referendum, a qua ira suggesta est. Et hæc quidem ⁵⁷ impatientiæ tunc infantis quodammodo incunabula. Cæterum quanta mox incrementa, nec mirum. Nam, si prima deliquit, consequens est, ut quia prima, idcirco et sola sit matrix in omne delictum, defundens de suo fonte varias criminum venas. De homicidio quidem dictum est. Sed ira editum a primordio, etiam quascumque postmodum ⁵⁸ causas sibi invenit, ad impatientiam ut ad originem sui confert. Sive enim quis inimicitias, sive prædæ gratia id scelus conficit, prius est ut aut odii aut avaritiæ fiat impatiens. Quicquid compellit, sine impatientia sui non est ut perfici possit. Quis adulterium sine libidinis impatientia subiit? Quod et si pretio in feminis cogitur venditio illa pudicitiae, utique impatientia contemnendi lucri ordinatur. Hæc, ut principalia (27) penes Dominum delicta. Nam ut compendio dictum sit, omne peccatum impatientiæ adscribendum. Malum impa-

A tientia est boni. Nemo impudicus non impatiens pudicitiae, et improbus probitatis, et impius pietatis, et inquietus quietis. Ut malus unusquisque fiat, bonus perseverare non poterit. Talis igitur excetra ⁵⁹ (28) **1259** delictorum, cur non Dominum offendat improbatorem malorum? Annon ipsum quoque Israel per impatientiam semper in Deum deliquisse manifestum est, exinde cum oblitus brachii cœlestis, quo Ægyptiis afflictationibus fuerat extractus, de Aaron sibi deos duces postulat, cum in idolum auri sui collationes defundit (*Exod. xvii*)? Tam necessarias enim Moysis cum Domino congregientis impatienter exceperat moras (29). Post mannæ escatilem (30) pluviam, post petræ aquatilem sequelam desperant de Domino, tridui sitim non sustinendo. Nam hæc quoque illis impatientia a Domino exprobratur. Ac ne singula per vagemur, nunquam non per impatientiam delinquendo perierunt. Quomodo autem prophetis manus ⁶⁰ intulerunt, nisi per impatientiam audiendi (*Act. viii, Sap. ii*)? Domino autem ipsi, per impatientiam videndi (31)? Quod si patientiam inissent, liberarentur.

CAPUT VI.

Ipsa adeo est, quæ fidem et subsequitur, et antecedit (*Gen. xv*). Denique Abraham Deo credidit, et justitiæ deputatus ⁶¹ ab illo (32) est : sed fidem ejus patientia probavit, cum filium immolare jussus est, ad fidei non tentationem dixerim, sed typicam contestationem (33). Cæterum Deus, quem justitiæ deputasset, sciebat. Tam grave præceptum, quod nec Domino perfici placebat, patienter et audivit, et si Deus voluisset, impleset. Merito ergo benedictus, quia et fidelis; merito

Variæ lectiones.

⁵¹ Desinit — desinit *Rgen.* ⁵² In usum occupari *Jun.* ⁵³ Mira *Jun.* ⁵⁴ Erudivit *Latin.* ⁵⁵ Quid enim *Latin.* ⁵⁶ Ad dominum *Rhen.* ⁵⁷ Et hæc quidem *abest Rhen. Fran.* ⁵⁸ Postea *Fran. Puris. Rigalt.* ⁵⁹ Exoedra *Jun. exhedra Paris. exedra Rhen.* ⁶⁰ Manus prophetis *Rig.* ⁶¹ Deputatum *Jun.*

Commentarius.

(25) *Exinde homo terræ datus.* Ipse, lib. *de Palatio* : « Pellitus orbi ceu metallo datur. » *Rig.*

(26) *Facile usurpari ab impatientia cœpit.* Usurpant proprie, ad quos jus possessionis spectat. Sic impatientia veluti jam possidens hominem, facile cum ad quidvis traxit quod Deum offenderet. *RHEN.*

(24) *Hæc et principalia.* Haud absimiliter *S. Cyprianus*, lib. *de Bono pat.* c. 5 : « Adulterium, fraus, homicidium, mortale crimen est. » Hoc interim notandum, quod, cum *S. Augustinus* et alii recentiores delicta accipiant pro peccatis minoribus, *Tertullianus* in genere accipiat pro omni genere peccatorum; ubi autem de gravioribus agit, addit : principalia, capitalia, mortalia *PAM.*

(28) *Talis igitur excetra.* De exhedra interpretatus est locum hunc *Rhenanus*, nos tamen malui-
mus alios sequi qui excetram, hoc est serpentem, seu hydram ab *Hercule* victam explicant. *LE PR.*

(29) *Impatienter exceperat moras.* Postremum istud vocabulum non legitur in codice *Pithœi*, ut in hoc commate repetendum de præcedenti videatur, *collationes*, *Mosis* videlicet cum Domino. *RIG.*

(30) *Post mannæ escatilem, etc.* De manna *He-*

bræis in deserto vagantibus concessa loquitur, uti postea de aquæ abundantia quam *Moses* a Domino obtinuit; loca obvia sunt hac de re infinita, tum apud profanos, tum apud sacros scriptores. Nonnulla de his in animadvers, nostris diximus adversus *Præadamitas*; hic subjungam *Salvianum*, lib. *de Gubern.* : « Rorantes escis cœlestibus polos, salientes rupibus aquas. » Satis quidem poetice. *LE PR.*

(31) *Per impatientiam etiam videndi.* Per invidiam nec enim patienter aut libenter videtur qui invidetur, et esse odio solet invidentibus. Sic *Christus* *Judæis* invisus, et : *Sciebat Pilatus traditum sibi a Judæis per invidiam.* *RIG.*

(32) *Justitiæ deputatus est ab illo.* In *Abraham* typica fidei contestatio. Neque enim illud ad fidem aliam quam vivam pertinere ipse auctor hic indicat dum subjicit : « Sed fidem ejus patientia probavit; » et paulo post : « Fides patientia illuminata. » Cui similem plane habes locum apud *S. Cyp.* epist. 63. *PAM.*

(33) *Sed typicam contestationem.* Hoc est exemplum, figuram, sacramentum, mysterium. *RIG.*

fidelis, quia et patiens. Ita fides patientia illuminata, cum in nationes seminaretur per semen Abrahamæ, quod est Christus (*Galat. III*), et **1260** gratiam legi superduceret, ampliandæ adimplendæque legi adjutricem suam patientiam præfecit, quod ea sola ad justitiæ doctrinam retro defuisset. Nam olim et oculus pro oculo, et dentem pro dente repetebant, et malum malo fœnerabant (*Exod. XXI; Deut. XIX*): nondum enim patientia in terris, quia nec fides: Scilicet interim impatientia occasionibus legis fruebatur. Facile erat, absente domino patientiæ et magistro (34). Qui postquam supervenit (35), et gratiam fidei patientia composuit, jam nec verbo quidem lacescere, nec *Fatue* quidem dicere sine iudicii periculo licet. Prohibita ira, restricti ⁶² animi, compressa petulantia manus, exemptum linguæ venenum, plus lex quam amisit invenit, dicente Christo (*Matth. v, 44*): *Diligite inimicos vestros, et maledicentibus benedicite: et orate pro persecutoribus vestris, ut filii sitis Patris vestri cœlestis*. Vides quem nobis patrem patientia acquirat? Hoc principali præcepto universa patientiæ disciplina succincta est, quando ne digne ⁶³ quidem malefacere concessum est (36).

CAPUT VII.

Jam vero, percurrentibus nobis causas impatientiæ, cætera quoque præcepta suis locis respondebunt. Si detrimento rei familiaris animus concitatur, omni pene in loco de contemnendo sæculo Scripturis Dominicis commonemur: nec major ad pecuniæ contemptum exhortatio subjacet, quam **C** quod ipse Dominus in nullis divitiis invenitur. Semper pauperes justificat, divites prædamnat (27). In detrimentum ⁶⁴ patientiæ (38) fastidium opulentiæ præministravit, demonstrans per abjectionem divitiarum

A læsuras quoque **1261** earum (39) computandas non esse. Quod ergo nobis appetere minime opus est quia nec Dominus appetivit, detruncatum vel etiam ademptum non ægre sustinere debemus. *Cupiditatem omnium malorum radicem* Spiritus Domini per Apostolum pronuntiavit (*I Tim. VI, 10*). Eam non in concupiscentia alieni tantum constitutam interpretemur; nam et quod nostrum videtur, alienum est: nihil enim nostrum, quoniam Dei omnia, cujus ipsi quoque nos. Itaque si damno affecti impatienter senserimus ⁶⁵, non de ⁶⁶ nostro amissum dolentes, affines cupiditatis deprehendemur. Alienum quærimus, cum alienum amissum ⁶⁷ ægre sustinemus. Qui damni impatientia concitatur, terrena cœlestibus anteponendo, de proximo in Deum peccat. Spiritum enim quem a Domino sumpsit, sæcularis rei gratia concutit. Libenter ⁶⁸ igitur terrena amittamus, cœlestia tueamur. Totum licet sæculum pereat, dum patientiam lucrificiam. Jam qui minutum sibi aliquid aut furto, aut vi, aut etiam ignavia, non constanter sustinere constituit, nescio an facile, vel ex animo, ipse rei suæ manum inferre posset in causa elemosynæ. Quis enim ab alio secari omnino non sustinens, ipse ferrum in corpore suo ⁶⁹ ducit? Patientia in detrimentis exercitatio est largiendi et communi-candi. Non piget donare cum, qui non timet perdere. Alioquin quomodo duas habens tunicas, alteram earum nudo dabit, nisi idem sit, qui auferenti tunicam, etiam pallium offerre possit (*Matth. v*)? Quomodo amicos de mammona fabricabimus nobis (*Luc. XVI*), si eum in tantum amaverimus, ut amissum non sufferamus? Peribimus cum perdito. Quid hic invenimus, ubi habemus amittere (40)? Gentilium est, omnibus detrimentis impatientiam adhibere, qui rem pecuniariam ⁷⁰

Variæ lectiones.

⁶² Restincti *Latin. Jun.* ⁶³ Linguæ *Fran. fide Pamel. ex MS. et Jun. probat.* ⁶⁴ Detrimentorum *Weuw. MS.* ⁶⁵ Ita *Rigall. Semler.* Impatientes erimus *Paris. Leop.* ⁶⁶ De non nostro *Rig.* ⁶⁷ Dolentes *add. Fran.* ⁶⁸ Dibentes *Fran. Rig.* ⁶⁹ Corpori suo *Rig.* ⁷⁰ Pecuniarum *Fran.*

Commentarius.

(34) *Et magistro.* Ignatius Martyr, epist. ad Smyrnens., ait fideles eruditos a Patre per Filium, Πατέρα διὰ αὐτοῦ ὑμᾶς σοφισαντα. Greg. Nyss. in opere de perfecta Christiani forma, loquens de Christo: Ὁ τῷ σῶ βίῳ δι' ἑαυτοῦ νομοθετῶν τὸ μακρόθυμον. *Vitæ tuæ per seipsum leges patientiæ dedit.* *LAC.*

(36) *Qui postquam supervenit.* Credo ad eandem rem spectatum ab Hieronymo, epist. ad Marcellam ubi: « Qui irascitur, non se esse iudicat Christianum. Cur? Quia Christus, et lex nova ademit jam iram, quæ olim non ita vetita. » Et Cyprianus dixit: « Ipsa actum dirigit, ut tenere possimus viam Christi, dum per ejus tolerantiam gradimur. » *LAC.*

(36) *Ne digne quidem malefacere concessum est.* Sic habent antiquissima exemplaria; nec dubitandum quin ita scripserit Tertullianus, uti etiam edidit et rectissime explicavit Rhenanus. Evangelica lege non est concessum malum malo reddere, nec male meritis male facere, quamvis alias dignis talione, quibus adeo digne, hoc est, jure et merito

male fieret. *RIG.*

(37) *Divites prædamnat.* Quasi in antecessum iudicii supremi. *RIG.*

(38) *Ita detrimentum patientiæ, etc.* Obscura sententia; videtur sic intelligenda distinguendaque: Ita Dominus præministravit patientiæ detrimentum, subaudi rei familiaris, fastidium opulentiæ, contemptum divitiarum: appositive: ut sit sensus: Dominus primus ostendit patientia tolerandum esse detrimentum rei familiaris, dum docet divitias esse contemnendas. Sic apte coheret clausula quæ sequitur. *RHEN.*

(39) *Læsuras quoque earum, etc.* Læsuras vocat detrimenta sive dispendia, cum aliquid de re familiari nostra amittitur. Potuisset dicere jacturas, sed placuit novum vocabulum. *RHEN.*

(40) *Quid hic invenimus, ubi habemus amittere?* Alludit ad verba Christi apud *Matth. x, 39*: *Qui invenerit animam suam, perdet eam; et qui perdidit animam suam propter me, inveniet eam.* *RIG.*

fortasse animæ anteponant. Nam ⁷¹ et faciunt, A cum lueri **1262** cupiditatibus quæstiosa pericula mercimoniorum in mari exercent; cum pecuniæ causa etiam in foro nihil damnationi timendum aggredi dubitant; cum denique ludo et castris (41) sese locant (42), cum per viam in mores bestiarum latrocinantur (43). Nos vero secundum diversitatem, qua cum illis sumus, non animam pro pecunia, sed pecuniam pro anima deponere convenit, seu sponte in largiendo, seu patienter in amittendo.

CAPUT VIII.

Ipsam animam ipsumque corpus in sæculo isto expositum omnibus ad injuriam gerimus, ejusque injuriæ patientiam subimus; minorum deliberatione ⁷² lædemur (44)? Absit a servo Christi tale B inquinamentum, ut patientia; majoribus tentationibus præparata, in frivolis excidat. Si manu quis tentaverit provocare ⁷³, præsto est Dominica monela (45): *Verberanti te* (inquit *Matth. v, 39*) *in faciem, etiam alteram genam obverte*. Fatigetur improbitas patientia tua. Cujus ⁷⁴ ictus ille sit, dolore et contumelia constrictus, gravior a Domino vapulat (46). Plus improbum illum cædis sustinendo: ab eo enim vapulabit, cujus gratia sustines. Si linguæ amaritudo maledicto sive convicio eruperit, respice dictum (*Matth. v, 12*): *Cum vos maledixerint, gaudete*. Dominus ipse maledictus in lege est (*Deut. xxi, 23*), et tamen solus est benedictus (*Galat. iii, 13*). Igitur Dominum servi consequamur, et maledicamur patienter,

ut benedicti esse possimus. Si parum æquanimiter audiam dictum aliquod in me protervum aut nequam, reddam et ipse amaritudinis vicem necesse est, aut cruciabor impatientia muta. Cum ergo percussero maledictus ⁷⁵, quomodo secutus inveniar doctrinam Domini, qua traditum est (*Marc. vii, 15, 18*), non vasculorum inquinamentis (47), sed eorum quæ **1263** ex ore promuntur, hominem communicari ⁷⁶? item: (*Matth. xii*), manere nos omnis vani et supervacui dicti reatum? Sequitur ergo ut a quo nos Dominus arcet, idem ab alio æquanimiter pati admoneat. Hic jam ⁷⁷ de patientiæ voluptate. Nam omnis injuria, seu lingua, seu manu incussa, cum patientiam offenderit, eodem exitu dispungetur (48), quo telum aliquod in petra ⁷⁸ constantissimæ duritiæ libratum (49), et obtusum. Coincidet enim ibidem irrita opera et infructuosa, et nonnunquam repercussum in eum, qui emisit, reciproquo impetu sæviet. Nempe idcirco quis te lædit, ut doleas, quia fructus lædentis in dolore læsi est. Ergo cum fructum ejus everteris, non dolendo, ipse doleat necesse est amissione fructus sui: tunc tu non modo illæsus abis ⁷⁹, quod etiam solum tibi sufficit, sed insuper adversarii tui et frustratione oblectatus, et dolore defensus. Hæc est patientiæ utilitas et voluptas ⁸⁰.

CAPUT IX.

Ne illa quidem impatientiæ species excusatur in amissione nostrorum, ubi aliqua doloris patrocii-

Variæ lectiones.

⁷¹ Quid *Latin.* ⁷² delibatione *Latin.* *Pith. et Rigall.* Statuunt posse: de liberatione. *Latinius emendavit:* de libatione. ⁷³ Provocari *Rhen.* ⁷⁴ Quivis *Fran. Paris. Rigal.* ⁷⁵ Maledicto *Fran. Paris.* maledictus *Wouw. M. S.* ⁷⁶ Coinquinari *alii.* ⁷⁷ Admoneat etiam *Jun.* ⁷⁸ Petram *Jun.* ⁷⁹ Ibis *Rhen.* ⁸⁰ Voluntas *Rhen.*

Commentarius.

(41) *Cum denique ludo et castris.* Ludum gladiatorium intelligit, cujus præfectus lanista dicebatur: per castra, militiam. *RHEN.*

(42) *Sese locant.* Fuite iste turpissimus acquirendi quæstus mos: nam honesto etiam loco nati, cum ad egestatem pervenerant, locabant auctorebantque se ad ludum gladiatorium. Meminit hujus moris Seneca epist. 87: « Utrum se ad gladium loeet, an ad cultrum. » Nihil mirum: nam quid paupertas non effloet? de qua *Cyroll. Alex. hom. 5, de festis Paschalib. LAC.*

(43) *Per viam in mores bestiarum latrocinantur.* Codex *Pithœi, per via in memores.* Vestigia sunt veræ lectionis quam fuisse arbitramur hujusmodi: « Per invia in mores bestiarum latrocinantur. » Sic ipse lib. *de anima*: « Quia et ipsa bestiis objecerit eos, quos in sylvis et aviis trucidaverit. » in mores bestiarum, hoc est, in morem bestiarum, more bestiarum. *RIG.*

(44) *Minorum deliberatione lædemur.* Hanc scripturam constantissime servant libriveteres; minorum, hoc est, pecuniæ. *Deliberatione* autem positum videtur pro, *liberatione*. Et Christianæ philosophiæ scitum est, divitias inter impedimenta censerit. Eodemque sensu posset etiam legi. « Minorum deliberatione lædemur? » quod et *Pithœo visum. RIG.*

(45) *Dominicæ monela.* Sic monelam usurpat a

C *monendo* pro *monitione*, sicut a *sequendo* sequentiam. *RHEN.*

(46) *Gravius a Domino vapulat.* Ictu contrario, seu repercussu divinæ ultionis. *RIG.*

(47) *Non vasculorum inquinamentis.* Quod apud *Matth.*, cap. xv, legitur non semel, κοινῶν τὸν ἄνθρωπον, Tertullianus vertit *communicat*, quemadmodum etiam Aurelius Augustinus legit. Est autem κοινῶν commune facere. Et quia Judæi, quod impurum est, id ipsi commune vocant, factum est ut κοινῶν sive communicare, sit illis coinquinare, seu vetus Evangeliorum editio habet in quibusdam exemplaribus præcipue nostris. *Erasmus elegantissime vertit, impurum reddere. RHEN.*

(48) *Eodem exitu dispungetur.* Dispungere delere est et inducere, sumpta translatione a ceratis tabulis nomina continentibus, in quibus ea quæ dissoluta sunt grapho dispunguntur, delenturque. Nam hoc verbum ad ratiocinia pertinere docet *Ulpianus jureconsultus*, cum inquit: Dispungere est conferre accepta et data ff. de verborum significationibus. *RHEN.*

(49) *Quo telum libratum.* Librare hic pro magna vi conjicere accipit, imitatus illud *Virgilio, ix Æneid.*: « Summa telum librabat ab aure. » Alioqui significatio propria longe alia est, pro ponderare. *PAM.*

natur affectio⁸¹. Proponendus est⁸² enim respectus denuntiationis Apostoli qui ait (I *Thess.* iv): *Ne contristemini dormitione cujusquam, sicut nationes quæ spe carent.* Et merito. Credentes enim resurrectionem Christi, in⁸³ nostram quoque credimus, propter quos ille et obiit et resurrexit. Ergo cum constet de resurrectione mortuorum, vacat dolor mortis, vacat et impatientia doloris. Cur ergo⁸⁴ doleas, si periisse non credis? Cur impatienter feras subductum **1264** interim, quem credis reversurum? Profectio est, quam putas mortem. Non est lugendus qui antecedit, sed plane desiderandus. Id quoque desiderium patientia temperandum. Cur enim immoderate feras abiisse, quem mox subsequeris? Cæterum impatientia in hujusmodi, et spei nostræ male ominatur, et fidem prævaricatur. Et Christum lædimus, cum evocatos quosque ab illo quasi miserandos non æquanimiter accipimus. *Cupio*, inquit Apostolus (*Phil.* i), *recipi (50) jam et esse cum Domino.* Quanto melius ostendit votum Christianorum (51) ! Ergo votum⁸⁵ si alios consecutos impatienter dolemus, ipsi consequi nolumus.

CAPUT X.

Est et alius summus impatientiæ stimulus, ultionis libido, negotium curans aut gloriæ, aut malitiæ. Sed et gloria utique vana, et malitia nunquam non Domino odiosa, hoc quidem loco⁸⁶ maxime, cum alterius⁸⁷ malitia provocata superiorem se in exsequenda (52) ultione constituit, et

Variæ lectiones.

⁸¹ Assertio *Rhen.*, forte: dolori p. affectio. ⁸² Proponemus *Wouw. M.S.* præponendus est *Rhen.* ⁸³ In *abest Jun.* ⁸⁴ Enim *Fran.* ⁸⁵ *Jun. distinguit*; Quanto melius ostendit votum? Christianorum ergo votum etc. ⁸⁶ Cum *addit. Fran.* ⁸⁷ Ab alterius *Fran.* ⁸⁸ Certe *Wouw. MS.* certam. *Rhen.* ⁸⁹ Ornem *Fran. Paris.* ⁹⁰ Habet et meritum *Wouw. MS.* ⁹¹ Fastidientes, in fastidio *Rhen.* ⁹² Putres *Rhen.* ⁹³ Defendi *Rhen. Jun. mavult* defendi?

Commentarius.

(50) *Cupio, inquit Apostolus recipi.* Optime vulgatus codex habet *dissolvi*, nam in Græco est ἀναλύσαι. La Cerda tuetur interpretationem hanc *recipi* ingeniosa explicatione, sed parum vera; aliis in locis versionem hanc sequitur Septimius, ut cap. 28 *de Spect.*, et c. 5 lib. 1 *ad Uxorem. LE Pr.*

(51) *Quanto melius ostendit votum Christianorum.* Repetendum de superioribus, *quam nationum quæ spe carent. RIG.*

(52) *Superiorem se in exsequendo.* Constituere se superiorem in ultione, erit gerere se instar principis, et sibi arrogare judicis potestatem. *LAC.*

(53) *Penes errorem.* Penes ethnicos. Sic penes veritatem, id est. penes Christum. *RIG.*

(54) *Certe redarguitur malignitatis.* Rhenanus edidit: « Penes veritatem certam redarguitur malignitatis. » Placet emendatio, « Certamen redarguimur malignitatis. » Hanc emendationem confirmat Augustinus, et Septimii verba habuisse videtur præ oculis, cum ita scripsit in psal. xxxvi: « Contende cum malo, sed de bonitate; ipsa est enim vera contentio, vel potius certamen salubre, ut sit bonus contra malum, non ut sint duo mali. » *RIG.*

(55) *Ille prior in maleficio deprehenditur.* Etenim reddere malum pro malo, sive ἀντιποδοῦναι, quid est aliud quam ἀντιδικῆσαι δευτέραν? *Clem. Alex.*

A remunerans nequam duplicat quod semel factum est. Ultio penes errorem (53) solatium videtur doloris, penes veritatem certe⁸⁸ redarguitur malignitatis (54). Quid enim refert inter provocantem et provocatum, nisi (quod ille prior in maleficio deprehenditur (55), at ille posterior? Tamen utrumquæ læsi hominis Domino reus est, qui omne⁸⁹ nequam et prohibet et damnat. Nulla in maleficio ordinis ratio est: nec locus secernit. quod similitudo conjungit. Absolute itaque præcipitur (56) malum malo non rependendum (*Rom.* xii). Par factum par habet⁹⁰ meritum. Quomodo id observabimus, **1265** si fastiditi ante in fastidio⁹¹ ultionis non erimus (57)? Quem autem honorem litabimus Domino Deo, sit nobis arbitrium defensionis arrogaverimus? Nos utres⁹², vasa fictilia, servulis nostris, assumentibus sibi de conservis ultionem, graviter offendimur; eosque qui nobis patientiam obtulerint suam, ut memores humilitatis, servitutis, jus dominici honoris diligentes, non probamus modo, sed ampliorem, quam ipsi sibi præsumpsissent, satisfactionem facimus. Id nobis in Domino tam justo ad æstimandum, tam potenti ad perficiendum periclitatur? Quid ergo credimus judicem illum, si non et ultorem? Hoc se nobis repromittit, dicens (*Deut.* xxxii); *Vindictam mihi (58) et ego vindicabo*; id est, Patientiam mihi, et ego patientiam remunerabo. Cum enim dicit (*Matth.* vii). *Nolite judicare, ne judicemini*, nonne patientiam flagitat? Quis enim non judicabit alium, nisi qui patiens erit non defendendi⁹³? Quis

B

C

D

Strom. vii.

(56) *Absolute itaque præcipitur.* Quin hanc esse summam Christianæ disciplinæ ait Ambros. *serm.* 40. « Hæc enim nostræ Christianitatis summa est, ut amantibus vicissitudinem, lædentibus patientiam rependamus. » *LAC.*

(57) *Si fastiditi ante, in fastidio ultionis non erimus?* Sic legitur in eodice Ursini. Alii, « Si fastidientes in fastidio ultionis non erimus, » frigidissimo sensu. Itaque legimus, « Si fastidientem fastidio ultionis nocuerimus. » Fastidimur ab adversario, qui nos odio habet: quem si vicissim odio habemus et fastidio, jam fastidientem refastidimus, et malum malo rependimus, et præceptum Domini non observamus. Nocere fastidientem dixit hoc loco Septimius, ut nocere nascentem, lib. *de Exh castitatis. RIG.*

(58) *Vindictam mihi.* Expendatur locus Gregorii Nyss. in epist. ad Flavianum, ubi loquens de injuria sibi facta, cum præmiserit non esse condonandam petulantiam inimici, imo deprimendam ejus superbiam coercendumque inanem illius fastum: Cum hæc, inquam, præmiserit, ita ut lector possit putare in vindictam sui aspiraturum Gregorium, egregie legentes fallit subjiciens: « Ὅπως δ' ἂν γένοιτο θεὸς μελήσει; *Ut autem id fiat, Deo erit curæ.* Id est, injuria mihi facta Deum habet ultorem; illi permitto qui meas audit querelas. *LAC.*

ideo iudicat⁹⁴, ut ignoscat? Ac si ignoscat, tamen iudicantis impatientiam⁹⁵ cavet⁹⁶, et honorem unius iudicis, id est Dei, abstulit. Quantos vero casus huiusmodi impatientia incusare (59) consuevit⁹⁷! Quotiens penituit defensionem! Quotiens instantia ejus deterior facta⁹⁸ est causis suis (60)! Quoniam nihil impatientia susceptum sine impetu transigi novit: nihil impetu actum, aut non offendit, aut corrumpit, aut præceps abiit. Jam si levius defendaris, insanies: si uberius, oneraberis. Quid **1266** mihi cum ultione, cujus modum regere non possum per impatientiam doloris? Quod si patientiæ incubabo (61), non dolebo: si non dolebo, ulcisci non desiderabo.

CAPUT XI.

Post has principales impatientiæ materias, ut potuimus, registas, quid inter cæteras evagemur? Quæ domi, quæ foris? Lata atque diffusa est operatio mali⁹⁹ (62); multiplicia spiritus incitamenta jaculantis, et modo parvula, modo maxima Sed parvula de sua mediocritate contempnas, maximis pro sua exsuperantia¹ cedas. Ubi minor injuria, ibi nulla necessitas impatientiæ². At ubi major injuria, ibi necessarius (63) injuriæ medela, patientia³. Certemus igitur quæ a malo infliguntur sustinere, ut hostis studium æmulatio nostræ æquanimittatis eludat. Si vero quædam ipsi in nos, ut imprudentia, aut sponte etiam superducimus, æque patienter obeamus, quæ nobis imputamus. Quod si a Domino nonnulla credimus incuti, cui magis patientiam quam Domino præbeamus? Quin⁴ insuper

A gratulari et gaudere nos docet⁵, dignatione divinæ castigationis. *Ego, inquit, quos diligo castigo. O servum illum beatum, cujus emendationi Dominus instat! cui dignatur irasci (64), quem admonendi dissimulatione non decipit! Undique igitur adstricti sumus officio patientiæ administrandæ. Quæ ex parte, aut erroribus nostris, aut mali insidiis, **1267** aut admonitionibus Domini intervenit (65) usus, ejus officii magna merces, felicitas scilicet. Quos enim felices Dominus, nisi patientes nuncupavit, dicendo: *Beati pauperes spiritu, illorum est enim regnum cælorum (Matth. v)*. Nullus profecto spiritu pauper, nisi humilis; quis enim humilis, nisi patiens? quia nemo subjicere sese potest, sine prima patientia subjectionis ipsius. *Beati, inquit, flentes atque lugentes*. Quis talia sine patientia tolerat? Itaque talibus et advocatio (66) et risus promittitur. *Beati mites*. Hoc quidem vocabulo impatientes non licet omnino censeri. Item cum pacificos eodem titulo felicitatis notat, et filios Dei nuncupat, numquid impatientes pacis affines? Stultus hoc⁶ senserit. Cum vero, *Gaudete et exsultate*, dicit, *quotiens vos maledicent et persequuntur, merces enim vestra plurima in cælo*; id utique non exsultationis impatientiæ pollicetur, quia nemo in adversis exsultavit⁷, nisi ante ea contempserit; nemo contemnet, nisi patientiam gesserit.*

CAPUT XII.

Quod ad pacis gratissimæ Deo attinet disciplinam, quis omnino impatientiæ natus vel semel ignoscet⁸ fratri suo (non dicam septies, sed et⁹ sep-

Varia lectiones.

⁹⁴ Judicet Fran. ⁹⁵ Patientiam Latin. ⁹⁶ Incusare Rhen. ⁹⁷ Consueverat Rhen. ⁹⁸ Inventa Rhen. ⁹⁹ Operatio. Mali distinguunt alii. ¹ Exuberantia Paris. ² Patientiæ Latin. ³ Patientiæ Fran. Paris. ⁴ Qui insuper Jun. ⁵ Decet Latin. ⁶ Hæc Fran. Paris. hoc Jun. mavult. ⁷ Exultabit Fran. Paris. ⁸ Ignoscit Rhen. ⁹ Vel Latin. Jun.

Commentarius.

(59) *Tamen iudicantis impatientiam cavet*. Hoc est adhibuit impatientiam iudicantis, seu persecutentis injuriam iudicio. Cavet impatientiam injuriæ, actionem ejus aggressus iudicio, etsi non peregit. Cavet, tanquam periclitaretur reposita apud Deum ultio; eaque cautione honorem unius iudicis, id est Dei, abstulit. Cavere impatientiam dixit Tertullianus eadem forma qua Ulpianus et Scevola, cavere chirographum, lib. v; D. Commodati, et lib. lxxxix *De solut. et liber.* quod est, cavere per chirographum. Sic cavere impatientiam, hoc est, cavere per impatientiam, prospicere sibi ultionem per impatientiam injuriæ. RIG.

(60) *Instantia ejus deterior facta est causis suis*. Institit acrius et asperius æquo. Non suberat causa tam sæve tamque atrocis aut pertinacis instantiæ. Exegit plus quam lex ulla dolori concessit. RIG.

(61) *Quod si patientiæ incubabo*. Incubare pro indormire, translatione sumpta a rebus caris, quas ne perdamus, etiam cum dormimus, nobis supponimus custodiæ causa. Cyprianus, *de Eleemos.*: « Quid divitiis tuis solis incubas? » Sic in libro *de Præscript.* Tertullianus, et *de Resurrect. carnis*. RHEN.

(62) *Lata atque diffusa est operatio mali*. Sic lib. *de Idolol.* cap. 2, dixit: « Non in modico consistere diaboli ingenium, et Christianos adversus

diaboli latitudines muniri. » RIG.

(63) *Ibi necessarius*. Comparativum inusitatum. Sic necessarius dixit in neutro, lib. *de Carne Christi*. « Quasi, inquit, necessarius aliquid afferrent. » RHEN.

(64) *Cui dignatur irasci*. Præclare; nam iræ Dei in nos procedunt ex mera ejus dignatione et misericordia, ut corrigamur. Uxor Juliani Apostata, pia et sancta femina, cum videret impium maritum supplicio affectum a Deo, dixit illi, ut est apud Theodorit. lib. iii. cap. 12: *Θύδα γὰρ ἐν ἔγνοις τίς ὁ παρὰ σοῦ πολεμούμενος, εἰ τῇ συνηθεί μακροθυμίᾳ χρησάμενος ταύτας σοι θεηλάτους πληγὰς οὐκ ἐπήγγεν. Plane ignorasses quem oppugnasti, nisi sueta lenitate usus has plagas divinitus tibi inflixisset.* LAC.

(65) *Aut admonitionibus Domini intervenit*. Intervenimus erroribus nostris aut mali insidiis, cum nos illis opponimus, non consentiendo, vel evitandò potius. Sic olim tribunus senatusconsultis intercedebat. At admonitionibus Domini intervenimus, cum illis obsequimur. RHEN.

(66) *Talibus advocatio et risus promittitur*. Advocatio, παράκλησις, consolatio. Sic voces advocatiōnis, id est consolatiōnis. *Advocare languentes*, id est consolari ægrotantes. *Advocator pauperum*, id est consolator. RIG.

tuagies septies (*Matth.* xviii) ? quis iudicium ¹⁰ cum adversario suo dirigens (*Luc.* vi; *Matth.* v), negotium convenientia solvet (67), nisi prius animi dolorem, duritiam, amaritudinem, venas scilicet impatientiae amputarit? Quomodo remittes, et remittetur tibi, si tenax injuriae per absentiam patientiae fueris? Nemo convulsus animum in fratrem suum munus **1268** apud altare perficiet, nisi prius reconciliando fratri reversus ad patientiam fuerit. Sed super iram nostram si occiderit, periclitamur. Non licet nobis una die sine patientia manere. At enim cum omnem speciem salutaris disciplinae gubernet (*Ephes.* iv), quid mirum quod etiam poenitentiae ministrat, solitae lapsis subvenire, cum, disjuncto matrimonio, ex ea tamen causa, qua licet seu viro, seu feminae ad viduitatis perseverantiam sustineri, haec exspectat, haec exoptat, haec exorat ¹¹ (68) poenitentiam quandoque inituris salutem. Quantum ¹² boni utrique confert! alterum non adulterum ¹³ facit (69), alterum emendat. Sic et illis Dominicarum similitudinum exemplis de patientia sanctis adest. Erroneam ovem patientia pastoris (70) requirit et invenit. Nam impatientia unam facile contemneret. Sed laborem inquisitionis patientia suscipit, et humeris insuper advenit bajulus patiens peccatricem derelictam. Illum quoque prodigum filium patientia patris et recipit, et vestit, et pascit, et apud impatientiam irati fratris excusat. Salvus est igitur qui perierat, quia poenitentiam iniit. Poenitentia non perit ¹⁴, quia patientiam invenit. Nam dilectio, summum fidei sa-

cramentum (71); Christiani nominis thesaurus, quam Apostolus totis viribus sancti Spiritus commendat, cujus nisi patientiae disciplinis eruditur? *Dilectio*, inquit, *magnanimis est* (72). Ita patientiam sumit. *Benifica est*; malum patientia non facit. *Non aemulatur*; id quidem patientia proprium est. *Nec protervum sapit*; modestiam de patientia trahit. *Non inflatur non proterit* (73) ¹⁵: **1269** non enim ad patientiam pertinet. *Nec sua requirit*, si offert sua ¹⁶, dum alteri prosit: *nec incitatur*; caeterum ¹⁷ quid impatientiae reliquisset? *Ideo*, inquit, *dilectio omnia sustinet, omnia tolerat*, utique quia patiens. Merito ergo nunquam excidet; nam caetera evacuabuntur, consummabuntur. Exhauriuntur ¹⁸ linguae, scientiae, prophetiae; *permanent fides, spes, dilectio*; fides, quam Christi patientia induxit; spes, quam hominis patientia exspectat; dilectio, quam, Deo magistro, patientia comitatur.

CAPUT XIII.

Usque huc de patientia tandem ¹⁹ simplici et uniformi, et tantum in animo constituta; cum eadem ²⁰ etiam in corpore, demerendo Domino multipliciter allaboret, utpote quae ab ipso Domino in corporis quoque virtute edita est, siquidem rector animus facile communicat spiritus invecta ²¹ cum habitaculo suo. Quae igitur negotiatio patientiae in corpore? In primis afflictatio carnis, hostia Domino placatoria per humiliationis sacrificium, cum sordes cum angustia ²² victus Domino libat, con-

Variæ lectiones.

¹⁰ Quis iudicem *Rhen.* ¹¹ Haec exhortatur *Paris.* ¹² Salutem? quantum etc. *Jun.* ¹³ Adulterum non *Fran. Paris. Jun.* ¹⁴ Poenitentia non periit *Jun.* ¹⁵ Protervit *Fran. Paris.* ¹⁶ Sed offert *Latin.* ¹⁷ Caeteroquin *Latin.* ¹⁸ Exhauriuntur *Jun.* ¹⁹ Tantum *Jun.* ²⁰ Eadem *Rhen. Rigalt.* ²¹ Invicta *Wouw. MS.* ²² Quum angustiam *Wouw. MS.*

Commentarius.

(67) *Negotium convenientia solvet.* Hoc est, conventionem, pacto amicabile. *RIG.*

(68) *Haec exoptat, haec exorat.* Patientia non solum exspectat atque exoptat, verum etiam extorquet poenitentiam, hoc est, cogit eos quos sic aequanimiter tolerat, ad poenitentiam faciendam, ut aliquando salutem inire possint, et quia addit, *solitae lapsis subvenire*, loqui videtur de Christianis, seu viris seu feminis, qui se ethnicis in matrimonio conjungunt. Hic aliquando contingebat, ut uxor Christiana marito ethnico tandem continentiam persuaderet, quam amplexus ille servabat; mulier vero poenitentiam agebat, atque prius factum explabat apud Ecclesiam, juxta ritum ejus temporis; atque hoc est quod sequitur: «Quantum boni utrique confert! alterum adulterum non facit, alterum emendat.» Consentit quod infra dicit, «Poenitentiam exoptat, exomologesim assignat. *RHEN.*»

(69) *Alterum adulterum non facit.* Sic *Rhenanus* editione postrema; sic *Pamelius*; sic alii. At in antiquissimis exemplaribus legitur, «Alterum ad alterum non facit,» quod ab ipso esse Tertulliani stylo facile adducimur credere. Disjuncto, inquit, ex causa adulterii matrimonio, patientia intercedit, ac plurimum boni utrique confert: alterum non facit, hoc est, conjugem, repudiata conjugem adultera, non mittit ad alterum conjugium. Sic est

C omnino: Non facit, non mittit, vadere non sinit. Ut libro de *Pallio*: *Quae ad illum ex Lybia Ammon facit*, hoc est, venit. *RIG.*

(70) *Patientia pastoris.* Id est Christi, qui pastor patientissimus, *Ignat. Mart. ep. ad Philadelph.* ποιμένος πραοτάτου, *pastoris mansuetissimi.* *Greg. Naz. orat. 1*, inter Christi elogia, etiam hoc habet. Sic et a *Petro Chrysol. serm. 6.* Christus dicitur *pastor misericors*, datque eidem *pastoralem disciplinam et lenitatem.* *LAC.*

(71) *Dilectio summum fidei sacramentum.* Quae vel sola exhibet in se οὐλλήβδην omnes virtutes Christianas. *RIG.*

(72) *Dilectio, inquit, magnanimis est.* *Paulinum* verbum, μακροθυμεί, vertit *Tertullianus*, *magnanimis est*; quod vocabulum Latinis insolens est; sed suo more loqui solet. *Cyprianus* aemulator *Tertulliani*, sed styli purioris: «Charitas, inquit, magnanima est.» Idem μακροθυμείαν, *magnanimitatem* reddidit in libro de *Eleemosyna*. Aliis placet magis *longanimis et langanimitas.* *RHEN.*

(73) *Non inflatur, non proterit.* De superbia explicat *La Cerda*, eorum scilicet qui nimium sibi arrogantes alios proterunt. Legunt alii *proteruit.* *Erasmus* non male vertit, *non est procaax*, hoc est, ut ex *Græcis* quibusdam scholiis interpretatur, non extollit sese neque ostentat. *LE PR.*

tenta simplici pabulo puroque aquæ potu, cum jejunia conjungit, cum cineri et sacco inolecit (74). Hæc patientia corporis preces commendat, deprecationes affirmat: hæc aures Christi ²³ Dei aperit (75), severitatem dispergit, clementiam elicit (*Dan.* iv). Sic ille rex Babylonius, offenso Domino, cum squalore et pædore septenni ab humana forma exsulasset, immolata patientia corporis sui, et regnum recuperavit, et quod optabilius homini est, satis Deo fecit. Jam, si altiores et feliciores gradus corporalis patientiæ digeramur, eadem sanctitati quoque procurat continentiam ²⁴ carnis (*Matth.* xix). Hæc et viduam tenet, et virginem assignat, et voluntarium spadonem **1270** ad regna cæli levat. Quod de virtute animi venit, in carne perficitur, carnis patientia in persecutionibus denique præliatur. Si fuga urgeat, adversus incommoda fugæ caro militat. Si et carcer premat ²⁵, caro in vinculis, caro in ligno (76), caro in solo (77), et in illa paupertate lucis, et in illa penuria ²⁶ mundi (78). Cum vero producit ad experimentum felicitatis, ad occasionem secundæ intinctionis (79), ad ipsum divinæ sedis ascensum, nulla plus illic quam patientia corporis: Si *spiritus promptus*, sed *caro sine patientia infirma* (*Matth.* xxvi), ubi salus spiritus et carnis ipsius. At quum hoc Dominus de carne dicit, infirmam pronuntians, quid ei firmandæ opus sit, ostendit, patientia scilicet adversus omnem subvertendæ fidei vel puniendæ (80) paraturam ²⁷, ut verbera, ut ignem, ut crucem, be-

stias, gladium constantissime toleret, quæ prophetæ, quæ apostoli sustinendo vicerunt.

CAPUT XIV.

His patientiæ viribus secatur Isaias, et de Domino non tacet. Lapidatur Stephanus, et veniam hostibus suis postulat (*Act.* vii). O felicissimum illum quoque, qui omnem patientiæ speciem adversus omnem diaboli vim expunxit, quum non abacti greges, non illæ in pecore divitiæ, non filii uno ruinæ impetu adempti, non ipsius denique corporis in ulcere ²⁸ cruciatus a patientia et fide Domino debita ²⁹ exclusit, quem diabolus totis viribus frustra cecidit (*Job.* i)! Neque enim a respectu Dei tot doloribus avocatus, ille est: sed constitit nobis in exemplum et testimonium, tam spiritu quam carne, tam animo quam corpore patientiæ perpetrandæ ³⁰; ut neque damnis sæcularium, nec amissionibus carissimorum, nec corporis quidem conflictationibus succidamus. Quale (81), in illo viro feretrum (82) Deus ³⁰ diabolo exstruxit (*Joan.* ii) l. **1271** Quale vexillum de inimico gloriæ suæ extulit, cum ille homo, ad omnem acervum ³² nuntiorum (83), nihil ex ore promeret, nisi Deo gratias; cum uxorem jam malis delassatam, et ad prava remedia suadentem exsecraretur. Quid? Ridebat ³³ Deus. Quid? Dissecabatur malus: cum Job immundam ulceris sui redundatiam magna æquanimitate destringeret; cum erumpentes bestiolas (84) inde in eosdem specus et pastus reformatæ ³⁴ carnis (85) ludendo revocaret. Itaque

Variæ lectiones.

²³ Christi et Dei Jun. ²⁴ Continentia Pet. Ciac. ²⁵ Præveniat Fran. ²⁶ Patientia Rhen. ²⁷ Paratum nuntium Fran. Paris. ²⁸ Dedita Rhen. ²⁹ Perpetuandæ Jun. ³⁰ De addit Fran. Paris. ³¹ Acerbum Paris. ³² Vulnere Rhen. ³³ Qui deridebat deus? Jun. ³⁴ Foraminosæ Fran. Paris. alii reformatæ, vel refossæ, vel reformatæ; fermicosæ Jun.

Commentarius.

(74) *Cineri et sacco inolecit.* Hoc est, præ assuetudine pœnitentiæ familiarem sibi reddit, ac veluti naturalem. Desumitur metaphora ab arboribus, quæ insitæ in alias arbores et inoculatæ cibo et alimento assuescunt per truncum educto et attracto. LE PR.

(75) *Aures Christi Dei aperit.* Benignum et facilem nobis Deum præstat, adeo ut petitionibus nostris precibusque aures non obstruat. LE PR.

(76) *Caro in ligno.* In lignea compede. Sic in Actis Apost. cap. 16: Τὸς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσαστο εἰς τὸ ξύλον. Quod vulgata versio sic reddidit La ine; *Pedes, eorum strinxit ligno.* RIG.

(77) *Caro in solo.* In solitudine, in tristitia desolationis; vel, in nuda humo, silice in nuda. (Idem).

(78) *In illa penuria mundi.* In omnium rerum egestate, ἐν ἐρημίᾳ, quæ ab Arriano in lib. de *Epicteto*, elegantissime dicitur, κατάστασις τῆς ἀδουλοῦσθῆτος, id est, *Status hominis adjuutorio destituti* R. G.

(79) *Ad occasionem secundæ intinctionis.* Secundi baptismi, hoc est martyrii, RIG.

(80) *Fidei puniendæ.* Hoc est, pœnis ac tormentis exercendæ probandæque. RIG.

(81) *Quasi in illo viro feretrum Deus diabolo exstruxit.* Sic veteres libri. Est autem feretrum, νεκροφορεῖον, quo mortuus effertur. Itaque dicitur. Jobus leretrum fuisse diabolo, quia in Jobi patientissimi corpus omnes Salanæ impetus sic usque con-

tusi sunt et commortui. RIG.

(82) *In illo viro feretrum,* etc. Inter instrumenta triumphii feretrum est, in quo pompa fertur. Intellege in quo diabolus triumpharetur, Deo tropæum statuente. Nam Job per divinam gratiam diabolum vicit, impatientiæ nequiquam succumbens, quasi dicat: Quale tropæum de diabolo Deus erexit. Olim circumferebantur arma devictarum gentium in pompa, mox suspendebantur; apte ergo loquitur: Quale vexillum. RHEN.

(83) *Ad omnem acervum nuntiorum.* Sic etiam libri veteres, et recte; nam tristia illa quam plurima nuntiata sunt Jobo confertim: *Adhuc illo loquente,* inquit Scriptura. Deinde: *Adhuc illo loquente,* etc. RIG.

(84) *Erumpentes bestiolas.* Non video cur Pamelius id arguere possit; quod in toto libro vix ulla fiat bestiolarum mentio. Patientiæ enim illud miraculum, cum in pūredinem fluxerit totus, corpusque vermibus undequaque scateret. Minime mirum, si ita loquatur Tertullianus. LE PR.

(85) *In eosdem specus et pastus reformatæ carnis.* Sic emendavimus, vestigia secuti veterum exemplarium in quib. legitur, *reformatæ.* Reformatam carnem Jobi dixit, ulceribus deformem, et vermiculante purulentia scatentem. R. G.

— *Reformatæ carnis.* Ita Rigaltius. Olim *refossæ et reformatæ* habebatur; sed Rhenanus correxit, *foraminosæ*; fortasse melius, *ejus quippe corpus*

operarius ille victoriæ Dei, retusis omnibus jaculis A tentationum lorica clypeoque patientiæ, et integritatem mox corporis a Deo recuperavit³⁵, et quæ amiserat conduplicata³⁶ possedit. Et si filios quoque restitui voluisset, pater iterum vocaretur (86). Sed maluit in illo die reddi sibi. Tantum gaudii, securus sic de Domino, distulit? sustinuit tam³⁷ voluntariam orbitatem, ne sine aliqua patientia viveret.

CAPUT XV.

Adeo satis idoneus patientiæ sequester Deus. Si injuriam deposueris penes eum, ultor est; si damnum, restitutor est; si dolorem, medicus est; si mortem, resuscitator est. Quantum patientiæ licet, ut Deum habeat debitorem! Nec immerito. Omnia enim placita ejus tuetur: omnibus mandatis ejus intervenit. Fidem **1272** munit, pacem gubernat, dilectionem adjuvat, humilitatem instruit, pœnitentiam expectat, exomologesim adsignat, carnem regit, spiritum servat, linguam frenat, manum continet, tentationes inculcat, scandala pellit, martyria consummat, pauperem consolatur, divitem temperat, infirmum non extendit (87), valentem non consumit (88), fidem delectat, gentilem invitat, servum domino, dominum Deo commendat, feminam exornat, virum approbat amatur in puero, laudatur in juvene, suspicitur in sene: in omni sexu, in omni ætate formosa est. Age jam, si³⁸ et effigiem habitumque ejus comprehendamus. Vultus illi tranquillius et placidus, frons pura, nulla

mœroris aut iræ rugositate contracta; remissa æque in lætum modum supercilia, oculis humilitate, non felicitate, dejectis. Os taciturnitatis honore signatum. Color, qualis securis et innoxiiis. Motus frequens capitis in diabolum, et minax risus, Cæterum amictus circum pectora candidus, et corpori impressus, ut qui nec inflatur, nec inquinatur³⁹. Sedet enim in throno spiritus ejus mitissimi et mensuetissimi, qui non turbine glomeratur, non nubilo livet, sed est teneræ serenitatis apertus et simplex, quem tertio vidit Elias (89). Nam ubi Deus, ibidem et alumna ejus, patientia scilicet (*Matth.* LVII): cum ergo spiritus Dei **1273** descendit (90), individua patientia comitatur eum⁴⁰. Si non⁴¹ cum spiritu admiserimus, in nobis morabitur semper? Imo nescio an diutius perseveret⁴². Sine sua comite ac ministro, omni loco ac tempore angatur necesse est. Quodcumque inimicus e jus inflixerit, solus sustinere non poterit, carens instrumento sustinendi.

CAPUT XVI.

Hæc patientia ratio, hæc disciplina, hæc opera cœlestis et vera, scilicet Christiana⁴³; non, ut illa patientia gentium terræ, falsa, probrosa. Nam ut, in isto quoque, Domino diabolus æmularetur, quasi plane ex pari, nisi quod ipsa diversitas mali et boni æqualiter magnitudinis⁴⁴ par est, docuit et suos patientiam propriam: illam dico, quæ maritos dote venales, aut **1274** lenociniis negotiantes (91) uxorum potestatibus subiecit; quæ occu-

Variæ lectiones.

³⁵ Recuperatam *Rhen.* ³⁶ Reduplicata *Fran. Paris.* centuplicata *Rhen.* ³⁷ Tum *Jun. jam Wouw. MS. Sis Jun.* ³⁹ Inquietatur *Rhen.* ⁴⁰ Eam. Si nos eam cum spiritu adm. etc. *Wouw. MS. Jun. mavult.* patientia comitatur. Eam si nos cum spiritu adm. etc. ⁴¹ Nos *Fran. Paris.* ⁴² Imo nescio an diu quis perseveret sine sua comite *Jun. semper: imo n. a. d. perseveret sine sua c. a. ministra. Omni l. t. tangatur n. est Rhen.* ⁴³ Hæc opera cœlestis et veræ, scilicet Christianæ *Rigalt.* ⁴⁴ Magnitudine *Jun.*

Commentarius.

undique perforatum erat ac veluti cribrum, ut C Plautina voce utar. LE PR.

(86) *Et si filios restitui voluisset, pater iterum vocaretur.* Imo, inquit, pater iterum vocatus est; nam id aperte Scriptura tradidit: *Fuerunt illi septem filii et tres filia.* Fuerunt quidem; verum post Jobi restitutionem geniti. Ab illos totidem uno ruinæ impetu ademptos non recepit, nec ab iis pater iterum vocatus est. Horum igitur orbitatem sustinuit voluntariam, ne sine aliqua patientia viveret. Sed istis non receptis, quo pacto constabit ejusdem Scripturæ fides, affirmantis Deum omnia quæ Jobi fuerant auxisse in duplum? Sane acquiescimus eorum sententiæ, qui scripturam tam scrupulosa trutina examinari cavillatoriæ curiositatis vitio tribuunt. Tametsi commodissime dicatur, septem illos priores ideo non fuisse redhibitioni cæterorum annumeratos, quia non sicut cætera perierant, sed penes Deum in perpetuum per gloriam Jobi ipsi vivere intelligebantur. RIG.

(87) *Infirmum non extendit.* Imbecillum non premit aut gravat onere. RIG.

(88) *Valentem non consumit.* Robusti vires non exaurit. RIG.

(89) *Quem tertio vidit Elias.* Ipse optimus sui interpretis lib. iv, adv. Marcionem, cap. 23, ubi de clementia Dei: *Talis, inquit, utique multo magis*

homines non erat crematurus; nam et tum ad Eliam: Non in igne, inquit Dominus, sed in spiritu miti. Utrobique autem adspicit ad historiam Eliæ, III Reg. c. 10, et patientiam dicit sedere in throno spiritus mitissimi et mansuetissimi, quem tertio vidit Elias. Etenim tres illic visiones Eliæ sese offerunt; prima et secunda, angelus Domini mandata affert ad Eliam, tertia, ipse Dominus non in vento confringente petras, non in terræ motu, non in igne, sed post auram tranquillam et mitem alloquitur prophetam suum. In illo igitur spiritu leni teneræ serenitatis, aperto et simplici sedere ait patientiam Septimius. RIG.

(90) *Cum ergo spiritus Dei descendit, etc.* Sensus est: Spiritu Dei in Christianum quempiam descendente, una etiam descendit patientia, comes individua. Admittendus igitur cum sua comite. Quam si non admiserimus cum Spiritu, credimusne fore ut Spiritui semper in nobis morari libeat? Imo, nescio an resideat aliquantisper. Etenim sine sua comite ac ministra ubique semper anxius ac perplexus laborabit: quodcumque diabolus inflixerit, solus sustinere non poterit, carens satellite suo, patientia scilicet, fortissimo sustinendi instrumento RIG.

(91) *Lenociniis negotiantes.* Etiam hæc phrasis est jureconsultorum: nam, teste Ulpiano, de his

pandis orbitatibus (92) omnem coacti obsequii laborem mentitis affectionibus tolerat; quæ ventris operarios (93) contumeliosis patrociniis⁴⁵ subjectione libertatis gulæ⁴⁶ addicit. Talia nationes patientiæ studia noverunt; et tanti boni nomen fœdis operationibus occupant: patientes rivalium et divitum et invitatorum (94), impatientes solius Dei vivunt.

Variæ lectiones.

⁴⁵ Contumeliosos patronis *Wouw. MS.* contumeliosis patronis *Rigal.* ⁴⁶ Gula *Wouw. MS.* *utrumque abest. Rigalt.* ⁴⁷ Viderint suam sui præsidis quam *Fran.* ⁴⁸ Defendit *Rhen.* ⁴⁹ Qui resurrectionem *Jun.*

Commentarius.

qui notantur infamia (c. I. athletas), lenocinium facit qui quæstuaria mancipia habuerit, sed et qui in liberis (adde ex sententia auctoris uxorem), hunc quæstum exercet. *PAM.*

(92) *Hucupandis orbitatibus.* Notissima est sedulitas hæredipetarum qui orbos cælibesque muneribus omnique officiorum genere palpabant ut hæredes scriberentur. De iis in *Paradoxis* Tullius. De iisdem B. Hieronymus, *Epist.* 2, quæ est *ad Nepotianum*: « Audio præterea, in senes et anus absque liberis, quorundam turpe servitium. Ipsi opponunt matulam, obsident lectum, purulentiam stomachi et phlegmata pulmonis manu propria suscipiunt », etc. Vide totam epistolam, tomo I. *DE PR.* — « Quæ ancupandis orbitatibus. » Notat testamentorum captatores, quos satira duodecima arguit *Juvenalis. RHEN.*

(93) *Quæ ventris operarios.* Appellat operarios ventris, cum parasitos et alienarum mensarum assœclas, quibus nihil aliud est magis curæ, quam ut ventri satisfiat: tum eos qui se in divitum clientelam tradunt, quibus illi postea abutantur.

A Sed viderit sua (95) et sui præsidis (96) patientia⁴⁷, quam subter ignis (97) exspectat. Cæterum nos amenus patientiam Dei, patientiam Christi: rependamus illi quam pro nobis ipse dependit⁴⁸. Offeramus patientiam spiritus, patientiam carnis, qui in resurrectionem⁴⁹ carnis et spiritus credimus.

RHEN. — *Ventris operarios.* Parasitos quos et *Lucilius, Ventres*:

Vivite, lurcones, comedones, vivite, ventr.s.

Ipse *Tertull.*, in *Apolog.*: « Parasiti apud vos affeciant ad gloriam famulandæ libertatis, sub auctoramento ventris inter contumelias saginandi. » Propterea mox parasitorum invitatores contumeliosos patronos nuncupat. Atque ipsi parasiri apud comicos, plagipatidæ, et duri capitones. Et invitatorum mensæ iniquæ, *Juvenalis Sat. RIG.*

(94) *Patientes rivalium et divitum et invitatorum.* Patientes rivalium dicit maritos dote venales: Patientes divitum hæredipetas insidiantes divitum orbitatibus; patientes invitatorum, parasitos, qui apud invitatores contumeliosissime pascebant. *RIG.*

(95) *Sed viderit sua.* Viderit patientiæ Nationum, quæ rivales et divites et invitatores contumeliosissimos patitur. *RIG.*

(96) *Sui præsidis.* *Satanæ. RIG.*

(97) *Subter ignis.* Ignis arcani sub terram thesaurus. *RIG.*

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

AD UXOREM LIBRI DUO¹.

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Tertullianus, sive ætate vel morbo ingravescente monitus, sive jam rebus sæcularibus nuntium missurus, ut arctius Christianam profiteretur disciplinam, et ad sublimis sacerdotii festigia eveheretur, ad uxorem quasi testamenti tabulas condidit, duos nempe hosce libros, in quorum primo uxorem suam hortatur ut si prior ipse ad Dominum migraverit, a secundis nuptiis absteineat, in altero vero præcipit ut si nubere, veli, tantum cum Christiano viro conjungatur. Sic se habet totius operis prospectus.

CAPUT PRIMUM.

Dignum duxi², dilectissima mihi³ in Domino conserva, quid tibi sectandum sit post discessum de sæculo meum, si prior te fuero vocatus, jam

hinc providere **1275**; ut provisum observes, mandare fidei tuæ. Nam sæcularibus satis agentes sumus et utriusque nostrum consultum volumus⁴. Si talibus tabulas ordinamus (1), cur non magis

Variæ lectiones.

¹ Additur de unis nuptiis *Fran.* ² Dignum duxi, *abera a prima Rhen.* ³ Ita *Fran. Paris. Rig.* mihi delet *Semler.* ⁴ Ita ex auctoritate *cod. Agob. cons. vol. talibus talibus ord. hunc locum emendavit Rigalt.; Wouwer*; Si de talibus ord. *Seml. ex ed. princ. volumus talibus ord. cæteri*: et talibus ord., vel si talibus ord.

Commentarius.

(1) *Talibus tabulas ordinamus.* Tertullianus, Ecclesiæ Carthaginensis presbyter, ætate jam ingra-

vescente admonitus, libros ad uxorem adhuc vividam duos, quasi testamenti tabulas condidit;